

Медеубекұлы С.

Баспа ісіне қатысты аталымдар мен терминдер

Мақала авторы баспа ісіне қатысты атаулар мен аталымдардың және терминдердің қазақ тіліндегі баламаларын түзген де оларға ғылыми айқындамалар және анықтамалар жасаған. Баспа саласының көптеген сөздері әлі күнге дейін қазақ тіліне аударылмағандықтан, кәсіби тіл мемлекеттік тілде толықпай келеді, әрі ғылыми зерттеулерге қиындық тудыруда. Кәсіби қызметте әркім әртүрлі қолданатындықтан тіл шұбарлығы орын алуда. Баспа ісі терминдерін қазақ тіліне аудару арқылы ғылыми тілдің қалыптасуына түрткі болатын бұл қадам өз жаңашылдығымен құнды.

Түйін сөздер: Басылым, баспа, алғыбет, қарсыбет, ойқұрақ, түзеткер, түзеттеме.

Medeubekuly S.

The terms and names of publishing

The article describes the terms, concepts and definitions in the field of publishing. The absence of the name of scientific publications and publishing and printing products in the Kazakh language creates obstacles in studying the problems of publishing. In this regard, it requires a deep study and understanding of the definition of these terms. The author provides a scientific rationale and the specific transfer.

Key words: edition, publisher, title, kontrtitul, half title, adjustment digest.

Медеубекұлы С.

Термины и понятия издательского дела

В статье рассмотрены термины, понятия и определения, используемые в сфере издательского дела. Отсутствие названий научных изданий и издательско-полиграфических продуктов на казахском языке создает препятствия при изучении проблем издательского дела. В связи с этим требуется глубокое исследование, осмысление и определение данных терминов. Автор статьи дает научное обоснование и конкретный перевод ряда ключевых понятий издательской сферы.

Ключевые слова: издания, издательства, титул, контртитул, авантитул, кррректировка, дайджест.

БАСПА ІСІНЕ ҚАТЫСТЫ АТАЛЫМДАР МЕН ТЕРМИНДЕР

Мұнда әр аталым мен терминге ғылыми айқындама берілген. Қолжазба сонысымен қызықты да құнды.

1. Басылым түрлері

– **мерзімді емес басылым.** Бір рет жарық көріп одан соң жалғасы болмаған басылым.

– **Сериалды басылым.** Атауы бір, жалғасымдылығы алдын-ала белгіленбеген, әдетте нөмірленген немесе мезгілі мен мерзімі көрсетілген, болмаса ортақ айдары тұрақты, белгілі бір уақыт ішінде жарық көрген басылым. «Отырар кітапханасы», «Алтын қалам» «Жұлдыздар отбасы» т.б. – **мерзімді басылым:** жарияланылған туындылардың бәріне ортақ атауы бар, белгілі мерзім аралығында мысалы күн сайын, күнаралатып, апта сайын, ай сайын, екі айда бір, тоқсан сайын, жылына бір рет тұрақты түрде, айнымас пішімі, безені, көлемі бар, бірақ мазмұны қайталанбайтын, шығарылымдық реттік саны, күні, айы, жылы көрсетілетін басылым, «Егемен Қазақстан», «Жас Алаш», «Түркістан», Ұлан», «Балдырған», «Алматы Ақшамы»

Беймерзімді басылым: шығарылатын уақыты тұрақты емес, жалғасымдылығы қажетті материалдардың жиналуына байланысты, мазмұны қайталанбайтын, біртекті безені, ортақ атауы бар реттік саны міндетті түрде көрсетілетін басылым. – **жалқы немесе дара басылым:** ішінде жеке автордың бір ғана шығармасы бар басылым; Мыс.: М. Әуезов. «Абай». Редактор қалай әзірлейді? Қандай стандарттарды ескеруі керек?

– **көптомдық:** Бір автордың туындылары, жанрына қарай халық шығармалары немесе тарихи мәні бар шығармалар, болмаса тарихи құжаттар, тарихи жәдігерлер тақырыбына қарай жүйеленіп әлденеше том етіп бір пішімде, біртекті безенмен шығарылған басылым. «Қолжазбалардың ғылыми сипаттамалары», ҚСЭ, «Батырлар жыры», «Ертегілер», «Тарихи жырлар» «Бабалар сөзі», классиктердің толық шығармалары, т.б.

– **жинақ немесе топтама:** бір автордың бірнеше шығармасы немесе бірнеше автордың тектес туындылары жинақталған, топтастырылған басылым;

– **Ойқұрақ (дайджест):** өзге басылымдарда жарияланған ерекше қызықты туындылардың кейде үзінді, кейде толық үлгілерінен құралған басылым. Дигест – латын тілінен аударғанда, «бөлу, ретімен орналастыру, толығымен жазу» деген мағына-

ны білдіреді. Дигесттер – мәтіндегі негізгі идеялардың, фактілердің қысқаша үзінділері. «Бір орынға жиналу» деген мағынаны беретін бұл сөз кейін «дайджест» деген атауға ауысты. «Дайджест» деген сөз ағылшын тілінде «қысқаша мазмұндама» дегенге саяды, қазақшаласақ «құрақ», «құрау» дегенге өте жақын. Өйткені, мазмұнның негізгі тірегі – айтылған ой. Дайджесттің негізгі мақсаты – сан алуан мәтіндегі оқырманға аса қажетті ойларды бөліп алып, біріктіріп ұсыну. Сондықтан оны «ойқұрақ» деп аударып қолдануға да болады.

– **Антология.** Бірнеше автордың бір жанрда жазған (мысалы, ақындардың, жазушылардың, драматургтердің) ең үздік деген шығармаларынан топтастырылған басылым.

Антология (гр. *anthologia* – «гүл шоғыры») деген мағына береді.) – таңдамалы ең үздік шығармалар жинағы. Әлемдегі ең алғашқы антологияны біздің заманымыздан бұрынғы 60 жылы грек ақыны Мелеагр құрастырған. 1958 жылы Мәскеуде орыс тілінде Қазақ поэзиясының антологиясы жарық көрді.

– **мәтіндік басылым:** Көлемінің басым бөлігі – сөзден; – саннан; – иероглифтерден, формулалардан тұратын немесе осы айтылғандар араласып та келетін басылым.

– **картографиялық басылым:** Көлемінің басым бөлігі картажазындық туындылардан құралған басылым;

Картография – (грекше *χάρτης* – «карта» және *γράφειν* – «саламын», «жазамын») табиғат пен қоғам нысандарының кеңістіктегі орналасуын, үйлесімділігі мен байланысымындылығын белгілі бір жазықтықта құрылымдау, бейнелеу, зерттеу туралы ғылым.

Римнің жол картасының бір бөлігі (4 ғ.). Картада Рим империясының Британиядан Индияға дейінгі жолдар көрсетілген.

– **карта:** бір беттің көлемін толық қамтыған карта бейнеленген жеке парақтық басылым;

– **карта-схема:** карта мазмұнының қысқартылған, жинақталған элементтері бейнеленген парақтық басылым;

– **ноталық басылым:** Көлемінің басым бөлігі жеке музыкалық шығарманың немесе бірнеше шығарманың ноталық жазылымдарына арналған басылым. **Нота** (лат. *nota* – қазақшалағанда «жазба таңба») – нотажазардың (нотаносец) бетіне тұзусызық жүйесі бойынша музыкалық шығарманың мазмұнын жазуға арналған шартты графикалық белгі;

– **Брайл қаріпті басылым:** Зағиптарға және жанары нашар көретіндерге арналған бедер-

лі-нүктелі қаріптермен жарық көрген басылым. **Брай (Braille) Луи** (4.1.1809, Кувре, – 6.1.1852, Париж), француз тифлопедагогы. 3 жасында зақым тиіп, көзі көрмей қалған. Жиырма жасында яғни 1829 жылы бүкіл әлемде бүгінге дейін зағиптар қолданылып келе жатқан бедерлі-нүктелі қаріпті ойлап тапқан адам. Тифлопедагогика (от греч. *τιφλός* – «соқыр» және «педагогика» деген екі сөздің қосындысы) – көру қабілеті нашар адамдарды тәрбиелеу және оқыту туралы ғылым. Бұл ғылым жалпы педагогиканың сонымен бірге дефектологияның бір саласына жатады.

Дефектология (лат. *defectus* – кемістік и грек. *λόγος* – ілім, ғылым) – психологиялық және физиологиялық кемістігі бар балалардың жандүниесі мен тәндүниесінің даму ерекшеліктері туралы және сондай балаларды тәрбиелеу мен оқыту туралы ғылым.

Суретті басылым: Көлемінің басым бөлігі сурет туындылары болып келетін басылым.; (орысша «Изоиздание» – «изо» сөзі грек тілінен қазақ тіліне аударғанда «бірдей», «тең» деген мағына береді, Яғни, нысанның өз бейнесін, кескінін, келбетін, тұрпатын, тұрқын, ұсқынын, болмысын, бәденін, сұрын, түрін, ажарын, жамалын т.б. дәл өзінікіне тең, бірдей етіп қайта бейнелеу мағынасынан келіп шыққан.)

Техникалық альбом: сызу үлгілері, техникалық суреттер, кестелер, сызбалар, жобалар, нобайлар топтастырылған басылым. Альбом (латынша. *album* – ақ деген мағына береді) Халықаралық аталым. Бұл атаудың астарында мынадай мағыналар айтылады: а) белгілі бір тақырыпқа арналған және түсіндіру мәтіні бар картиналардың, суреттердің, сызбалардың, фотолардың, музыкалық композициялардың көшірме нұсқалары топтастырылған кітаби немесе музыкалық басылым; ә) сурет салу, қолтаңба қалдыру, коллекцияларды топтастыру үшін арнайы түптелген парақтар жиынтығы; б) өлеңдерге, суреттерге, қолтаңбаларға арналған кітап немесе дәптер; в) фотографиялардың, открыткалардың, пошта маркаларының коллекциясы топтастырылған кітап.

Фотоальбом: арнайы әзірленген немесе мұрағаттардан, болмаса басқа басылымдардан алынған фотобейнелер топтастырылған басылым;

көркемальбом: бейнелеу өнері туындыларының қайтөнімдері (репродукция) немесе автордың төлтума шығармаларының төлнұсқалары енген басылым.

– **атлас:** оқу немесе тәжірибе ісіне арналған саналуан нысандардың суреттері мен бейнелері жинақталған альбом.

Атлас – бұл да халықаралық аталым. Мағыналары: а) графикалық анықтамалар ақпаратының жинағы; ә) қағаздың үлкен пішімі. б) демеу, тіреу, қолдау деген мағыналарды береді.

– **жол қатынастары (автожол, теміржол) атласы** – белгілі бір аймақтың (республиканың, облыстың, ауданның, қаланың, ауылдың) жол қатынастары картасы берілген басылым.

– **анатомиялық атлас:** адам денесі мүшелері мен құрылыс-құрылымы суреттері салынған басылым.

Анатомия (ежелгі гректің α – «қайтадан», «тағы да», жоғарыдан төмен қарай и $\tau\epsilon\mu\nu\omicron$ — «кесемін», «шабамын») – адам денесі ағзаларының және олардың жасушадан ірі бөлшектерінің құрылымын, нақтырақ айтқанда, морфологиясын зерттейтін биология ғылымының бір саласы.

– **астрономиялық атлас:** аспан шырақтары картасы салынған басылым.

Астрономия (грекше «астрон» – жұлдыз, ал «номос» – заң), табиғатты және табиғат құбылыстарын зерттейтін көне ғылымдардың бірі, бүгінде зерттеу нысандарының ауқымы кеңейіп, көп салалы ғылымның біріне айналды. **Ғарыш** кеңістігіндегі аспан шырақтарын, соның ішінде жекелеген денелерде немесе сол денелер жүйесінде болып жатқан құбылыстарды зерттейді. Аспан денелері қатарына: **жұлдыздар** (мыс.: **Күн**), планеталар (мыс.: **Жер**), планеталардың серіктері, (мыс.: **Жер серігі – Ай**), сонымен бірге **кометалар**, **метеориттер** кіреді.

– **ботаникалық атлас:** өсімдік әлемі суреттері мен орналасу ерекшеліктері салынған басылым; Ботаника (гр. $\beta\omicron\tau\eta$ – қазақша «шөп», «өсімдік» деген мағына береді) – Биология ғылымының **өсімдіктер** әлемін зерттейтін саласы. **Ботаника** жеке өсімдіктерді, олардың өзара байланысын, өсімдіктер тектестігі және сол тектестіктердің өзара қарым-қатынасын, олардың қоршаған ортамен сабақтастығын, шығу тегі мен даму эволюциясын, жер бетіне таралуын, салалану, жіктелу заңдылықтарын зерттейді.

– **географиялық атлас:** географиялық карталар салынған басылым.

География (грек. «ge» — «Жер» және «grapho» – «жазу») – Жер бедеріндегі және оның қойнауындағы **табиғи-аумақтық** және аумақтық-өндірістік кешендерді және олардың құрамдас бөліктерін, құрамдас бөліктердің өзара байланысын зерттейтін **жаратылыстану** және қоғамдық ғылымдар жүйесі. Жер туралы және оның бедері жөніндегі жазбалар мен **мағлұматтар Шығыстың** жазба деректерінде кездеседі. Теңізге

шығу мен сауданың өркениеттік талаптары мен қажеттіліктері құрлық беті мен **теңіз** жағалауын анықтап, айқындап, сипаттап **хатқа** түсіруді керек етті. Б.з.б. 6 ғ-да географияның жертану бағытының негізін Аристотель қалады, ал елтану бағытының негізін Геродот қалады.

Зоологиялық атлас: жан-жануарлар және олардың орналасу карталары салынған басылым;

Зоология – (зоо... грек сөзі. «zoon» – жануар, тірі жан, logos – ілім) – жануарлар организмдерінің құрылысын, жеке дамуын, жүйеленімін (систематикасын), Жер бетінде таралуын, басқа организмдермен қарым-қатынасын, тіршілік ортасымен байланысын анықтайтын және тарихи даму заңдылықтарын зерттейтін ғылым, **биология** ғылымының бір саласы.

– **лингвистикалық атлас:** әлем халықтары тілдерінің және диалектілердің таралуы мен орналасуы картасы салынған басылым.

Лингвистика (лат. «lingua» – «тіл») басқаша айтқанда «тіл білу», «тіл тану» деген мағыналарды береді. – тіл туралы ғылым. Бұл жалпы адамның тілі туралы және әлем халықтарының өзіне ған тәне тілдері туралы ғылым.

– **Медициналық атлас:** адам ағзаларындағы потологиялық құбылыстар суреттері, аурулардың таралуы мен ауруды қоздырушылар картасы салынған басылым.

Медицина – (лат. «medicina», «medicus» – «дәрігерлік», «емдік») адам ағзасындағы қалыпты және ауытқымалы үдерістерді, алуан түрлі сырқаттарды және ауытқымалы жағдайларды зерттеу, оларды емдеу, аурудың алдын-алу, адам денсаулығын сақтау мен нығайтуға қатысты ғылыми және тәжірибелік қызметтер саласы.

– **бейнелі айпарақ (изобразительная открытка.** – «открытое письмо» деген мағынадан шыққан, қазақшаласақ, «ешнәрсеге салынбай, ашық күйі жіберілген хат» болады): бір жақ бетінде бейне (сурет, фото, көркем қайтаөнім, т.б.) бар, ал екінші жағында сол бейнелерге түсінік беретін мәтін болады, ашық жері хат жазуға, мекенжай көрсетуге арналады;

– **бейнелі плакат:** мәтінсіз, кейде түсінік беретін мәтіні, белгілі бір тақырыпқа арналған, қоғамдық-әлеуметтік мәні бар сурет, фото, монтаж салынған басылым.

Плакат (нем. Plakat, франц. «placard» – «хабарландыру», «жарлама», оның өзі «plaque» – «жапсыру», «желімдеу» деген мағыналардан келіп шыққан). 1) графиканың бір түрі. 2) өнердің жалқы туындысы; қысқа да нұсқа мәтіні бар ұтымды, ұтқыр сурет.

Әдебиеттер

- 1 Глумаков В.Н., Егорова Е. Б. Подготовка рукописи к изданию: Словарь-справочник. – М.: Вузовский Учебник, 2009. – 160 с.
- 2 Жарков И.А. Технология редакционно-издательского дела: Конспект лекций. – М.: Изд-во МГУП, 2002.
- 3 Антонова С.Г., Соловьев В.И., Ямчук К.Т. Редактирование: общий курс: учебник. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 2011. – 315 с.
- 4 Далада Е.В. Управление современным издательским процессом: конспект лекций. – М.: МГУП, 2008. -156 с.
- 5 Редактирование отдельных видов литературы / Под ред. Н.М. Сикорского. – М.: Книга, 2008.
- 6 Омарова Б.Ә. Қазіргі баспа және полиграфия технологиялары. – Алматы: Қазақ университеті, 2012.
- 7 Шалғынбай Ж. История казахской книжной культуры (XIX в. – 1917. – 1991-2001). – Алматы: «Баспалар үйі», 2009.
- 8 Мұқатаева Қ. Баспа өнімдерінің стандарттары. – Алматы: «Қазақ университеті», 2013.
- 9 Калинин С.Ю. Выходные сведения и справочно-библиографический аппарат издания. – М., 2011.
- 10 Әбдиева Р.С. Кітап мәдениеті. Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. –142 б.
- 11 Логистика в книжном деле: учебно-методический комплекс / Сост. К.К. Мергенбаева, 2012. – 86 с.

References

- 1 Glumakov VN, Egorova EB. Podgotovka rukopisi k izdaniyu: Slovar-Spravochnik. M.: Buzovskii. Ushebnik, 2009. – 160 s.
- 2 Zharkov IA Technology redakcionno-izdatelskogo dela: Konspekt leksii. – M.: Izd. MGUP, 2002.
- 3 SG Antonova, Solovyev VI, Yamchuk KT Redaktirovaniye. Obshii kurs: uchebник – 2-oe izd., ispr I dop. – M., 2011. – 315 s.
- 4 Dalada EV Management modernorum editae processus: praelegere notes. – M.: MGUP, 2008. – 156 s.
- 5 Emendo quaedam genera litterarum ed. N.M. Sikorskogo. – M.: Book 2008.
- 6 Omarov B.Ә. Қазіргі BASPA zhane printing tehnologiyalary. – Almaty: Kazakh University, 2012.
- 7 Shalғыnбай J. historia Kazakh litterarum cultura (HИHv. – 1917g. – 1991-2001.) «Baspalar Uiy», Almaty, 2009.
- 8 Мұқатаева Қ. Baspa өнімдерінің standartтары. – Almaty, «Kazakh University», 2013.
- 9 Kalinin SY Imprint et bibliographic apparatus publication. – M., 2011.
- 10 Әбдиева RS Kitap мәдениеті: оқу құралы. – Almaty: Kazakh University, 2013-142 b.
- 11 Logistics in libro negotium. Doctrina Materials / Comp. KK Mergenbaeva, de 2012-86b.